



=====

DE GELOVIGE EN HET BESTAAN VAN GOD

=====

"Ik hoor U eigenlijk te vertellen, dat ik niet geloof ... niet in God geloof," zei Pierre neerslachtig en moeizaam, want hij achtte het noodzakelijk de volle waarheid te zeggen.

De vrijmetselaar keek Pierre strak aan, en glimlachte zoals een rijk man met miljoenen te zijner beschikking zou glimlachen om een arme slokker die bekend niet over de vijf roebel te beschikken, die hem gelukkig zouden kunnen maken.

"Ja, ge kent Hem niet, waarde heer," zei de vrijmetselaar. "Ge kunt Hem niet kennen. Ge kent Hem niet, en daarom zijt ge ongelukkig."

"Ja, ja, ik ben ongelukkig," stemde Pierre toe. "Maar wat moet ik er aan doen?"

"Ge kent Hem niet, waarde heer, en daarom zijt ge erg ongelukkig. Ge kent Hem niet, maar Hij is hier, Hij is in mij, Hij is in mijn woorden, Hij is ook in jou, en zelfs in de godslasterlijke woorden die je zojuist hebt uitgesproken!" verklaarde de vrijmetselaar met bevende stem, streng en bestraffend.

Hij zweeg en zuchtte; hij trachtte kennelijk zijn kalmte te herwinnen. "Als Hij niet was," zei hij weer rustig, "dan zouden gij en ik niet over Hem spreken, mijn waarde heer. Over wat, over wie spreken wij? Wie hebt ge geloofd?" vroeg hij plotseling met overmeesterende gestrengheid en autoriteit in zijn stem. "Wie heeft Hem verzonnen, als Hij niet bestaat? Vanwaar kwam je conceptie van zulk een onverklaarbaar Wezen? Waarom heb jij, en waarom heeft de hele wereld het idee geconcipieerd dat er zulk een onverklaarbaar Wezen dat almachtig, eeuwig, alomtegenwoordig en oneindig in al zijn eigenschappen is?..."

Hij zweeg en bleef lange tijd zwijgen.

Pierre kon noch wilde dit stilzwijgen verbreken.

"Hij bestaat, maar het valt moeilijk Hem te begrijpen," begon de vrijmetselaar weer, terwijl hij Pierre niet aankeek, maar recht voor zich uit staarde, en met zijn oude handen, die hij in zijn opwindning niet stil kon houden, de bladen van zijn boek omsloeg.

"Als het een man was, aan wiens bestaan je twijfelde, kon ik hem bij je brengen, dan kon ik hem bij de hand vatten en aan je tonen. Maar hoe kan ik, een onbetekenend sterveling, Zijn almacht tonen, Zijn oneindigheid, en al Zijn genade voor iemand die blind is, of die zijn ogen sluit zodat hij Hem niet zal zien of begrijpen, zomin als hij zijn eigen laagheid en zondigheid begrijpt?" Hij laste weer een pauze in.

"Wie ben je? Je droomde dat je een wijs man waart, omdat je die godslasterlijke woorden kon uiten," ging hij voort met een sombere en smalende glimlach. "En je bent dwazer en onredelijker dan een klein kind dat met de onderdelen van een met grote vaardigheid gefabriceerd horloge speelt, en dat durft zeggen dat hij niet gelooft in de meester die het maakte, omdat het niet begrijpt hoe het werkt. Het valt moeilijk Hem te leren kennen... Sinds eeuwen, sinds de dagen van onze voorvader Adam, arbeiden we reeds om die kennis te verwerven, en nog steeds zijn we oneindig ver van ons doel; maar in ons gebrek aan begrip zien we slechts onze zwakheid en Zijn grootheid..."

Pierre luisterde met een zwellend hart, en staarde de vrijmetselaar met stralende ogen aan. Hij onderbrak hem niet, hij stelde geen vragen, maar geloofde met heel zijn ziel wat de vreemdeling zei. Of hij de wijze redenering

aanvaardde die in de woorden van de vrijmetselaar lag opgesloten, dan wel geloofde zoals een kind gelooft, in de overtuigende toon van de spreker, in de ernst van de trillingen van die stem -die somtijds haast brak- of in die schitterende ogen, oud geworden in een vaste overtuiging, of in de rustige zekerheid van zijn roeping, die uitstraalde van zijn gehele wezen (en die Pierre vooral trof als tegenstelling tot zijn eigen verslagenheid en hopeloosheid) -in ieder geval verlangde Pierre met zijn hele ziel te mogen geloven, en hij geloofde inderdaad, en voelde een vreugdevolle troost; hij bespeurde, hoe het leven in hem zich herstelde en terugkeerde. (*1)

Dit citaat uit Oorlog en vrede van L. Tolstoi valt, ruwweg genomen, in twee delen uiteen die betiteld zouden kunnen worden als 'het bestaan van God' en 'geloven'.

Het bestaan van God

De vrijmetselaar Alexejewitsj geeft tussen neus en lippen door een bewijs voor het bestaan van God: als ik en iedereen een konsept van God hebben, moet dat konsept van God afkomstig zijn. Ergo, God bestaat. Dit bewijs valt in hetzelfde genre als het ontologisch Godsbewijs van iemand als Anselmus van Canterbury (*2) dat aan hetzelfde euvel lijdt. Er wordt immers een onverantwoorde overgang gemaakt van denk- naar zijnsorde. Wat in het denken bestaat, hoeft in werkelijkheid nog niet te bestaan. Denk bijvoorbeeld aan de eenhoorn of de chimaera. Bovendien klopt er nog iets niet in het bewijs van Alexejewitsj. Wat iedereen denkt, hoeft nog niet het geval te zijn (het zogenaamde ethnologische Godsbewijs.' God bestaat, want Hij is bij alle volkeren aan te treffen).

Over Godsbewijzen wil ik het hier echter niet hebben. Wel over het bestaan van God.

De vraag of God bestaat geeft al aan dat er twijfel bestaat aan zijn bestaan. Hetzelfde overigens doet het leveren van een bewijs voor het bestaan van God. Bij ieder Godsbewijs valt uiteindelijk na het 'Quod erat demonstrandum' nog de vraag te stellen: "ja, maar bestaat hij nou echt?" (*3).

Wat het antwoord betreft is de vraag dan ook niet zo belangrijk. Als vraag echter wel en dat dan eerder gezien vanuit degene die de vraag stelt, dan vanuit datgene waarover de vraag gesteld wordt. Anders gezegd: in deze vraag ligt het antwoord al besloten.

En dat heeft alles te maken met het gebruiken van taal.

Een vraag wordt (meestal) in taal gesteld en het antwoord in taal gegeven. Zodra een konsept dan ook in taal is uitgedrukt, zal, wanneer dat konsept als subjeet van een vraag genoemd wordt, het zich weer in het antwoord op de vraag laten zien, zeker als het om een essentiële bepaling van dat subjeet gaat.

In die zin zit het antwoord al in de vraag. Dit nu geldt in buitensporige mate voor de vraag naar het bestaan van God. Zowel bij een antwoord: "Ja, hij bestaat (dus)", als bij een antwoord: "Nee, hij bestaat (dus) niet", bestaat hij in ieder geval wel als een taalgeheel dat op de een of andere wijze uitdrukking is van een konsept.



"Maar dat is toch geen antwoord op de oorspronkelijke vraag naar het bestaan van God?", zult U zeggen. "Inderdaad niet, want de vraag was ook niet wat de vraag inhield." Van te voren wordt er in de vraag gestopt wat later, zij het in licht gevarieerde vorm, weer even vrolijk uit het antwoord wordt gehaald.

Daarom moet bij de vraag "Bestaat God?" niet worden gelet op de inhoud van de vraag of op de inhoud van het mogelijke antwoord, maar op degene die de vraag stelt (of degene die het antwoord geeft). Vandaaruit wordt de vraag duidelijker, of nog beter: de vraag werpt een verduidelijkend licht op de vraagsteller. Direct nadat hij de vraag heeft gesteld, zou aan hem de vraag moeten worden gesteld: "Wat versta je onder God?", net zoals dat gedaan zal worden ten overstaan van degene die vraagt "Bestaat de gwarotil?". Omdat er uitgegaan wordt van een (vage) eenduidigheid en overeenstemming met betrekking tot het konsept 'God', beantwoordt men de vraag naar het Godsbestaan niet met zo'n wedervraag, en doet men dat wel bij de vraag naar het gwarotil-bestaan. Ten aanzien van de gwarotil immers ontbreekt iedere, zelfs vage eenduidigheid of overeenstemming van konsept.

Zo ontvouwt ook Alexejewitsj een vrij stereotiep beeld van God. Hij is 'almachtig', 'eeuwig', 'alomtegenwoordig', termen die allemaal op hetzelfde neerkomen en letterlijk 'absoluut' zijn, losgemaakt van ieder menselijk aspekt. Juist door deze absoluutheid van het in de vraag opgesloten en konseptueel al vastliggende antwoord werpt de vraag een duidelijk licht op de vraagsteller. Niet iedere vraag doet dat overigens (: 'Een gwarotil is een soort steen.' 'Bestaat de gwarotil?'), maar juist zo'n absolute vraag, zo'n vraag naar iets wat absoluut is, doet dat wel, omdat het menselijke van de vraagsteller in schril contrast staat met het niet-menselijke, het absolute dat in de vraag wordt uitgedrukt. Zo kan de vraag naar het absolute de schijn wekken het niet-absolute van de vraagsteller als het ware aan te vullen. In werkelijkheid doet hij dat niet natuurlijk. In werkelijkheid komt alleen maar het niet-absolute, het puur-menselijke van de vraagsteller naar voren, of anders: zijn behoefte aan het tot iets absoluuts aangevuld worden, of tenminste zijn behoefte aan het tegenover zich stellen van iets wat absoluut is.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor een antwoord als "God bestaat niet". Is het konsept 'God' door zo'n antwoord nu opeens weggevallen? Nee, alleen de konsekwenties die sommige mensen uit dat daadwerkelijk bestaan van God trekken, vallen weg voor degene die het negatieve antwoord geeft. Dit antwoord is overigens even absoluut als het bevestigende antwoord, doordat het eerst (in de vraag) iets absoluuts geponeerd moet hebben om het vervolgens te kunnen negeren, én doordat het zich in die negatie nog met het absolute blijft bezig houden. En ook bij dit antwoord komt de vraagsteller in een duidelijker licht te staan dan het niet-bestaan van God.

Hij, de vraagsteller, wil zich niet met zoiets absoluuts, oneindigs, almachtigs, eeuwigs enz. bezighouden. (Hij houdt zich er echter wel mee bezig door te bevestigen dat hij het bestaan van God ontkent). Hij wil zich met iets anders bezighouden. Iedere atheïst vulle in wat hij wil.

Beiden, zowel de Godsbestaanbevestigers als de Godsbestaanontkenners, blijven aan het Godsbestaan in positieve of negatieve zin kleven.

De vraag naar het Godsbestaan doet er dan ook, nogmaals, niet zoveel toe. Hij doet er in zoverre slechts iets toe dat mensen van zichzelf beseffen geen God, niet "zulk een onverklaarbaar Wezen" te zijn.

Belangrijker dan de vraag naar het bestaan van God is dat andere in die vraag opgesloten antwoord, -het door het stellen van de vraag op de vraagsteller geworpen licht, namelijk het feit van het menselijk tekort (*4). Dit nu wordt in het antwoord op absolutistische wijze en dus niet opgelost en daardoor kunnen andere menselijke vragen in hun even menselijke beantwoording belemmerd en verdoezeld worden. Zonder vragen te stellen naar het bestaan van God kunnen we terecht komen bij onszelf op deze wereld. Zonder belemmering, verdoezeling of uitvluchten kunnen dan die menselijk-kontingente vragen gesteld worden zonder dat daarbij of bij de beantwoording daarvan steeds een wereld achter of boven ons verondersteld (of ontkend) moet worden, tegen de achtergrond waarvan we die vragen beantwoorden en waarop we uiteindelijk altijd weer terug kunnen vallen.

Geloven

Een andere mogelijkheid rest mij nog. Niet het Godsbestaan rationeel benaderen met (niet te geven) bewijzen; niet het antwoord op de gestelde vraag in taal geven, maar eenvoudig geloven, zoals Pierre begint te geloven, dat wil zeggen uitgaan van het bestaan van God. God die zoveel machtiger, hoger enz. is dan wij, eer toebrengen, zijn (en dan meestal Christus') voetspoor drukken, hem loven en liefhebben. (De laatste twee woorden staan etymologisch dan ook met elkaar in verband (*5)).

Ook hier echter, bij louter geloven, komt de vraag weer op naar wat hierboven al globaal is aangeduid. Wat anders hebben we lief in God dan wat we in onszelf missen. Hij is onze verlosser, trooster, heiland, leidsman, steun en toeverlaat. Waarom bestempelen wij hem op deze manier? Omdat wij troost, een leidsman, steun en toeverlaat ontberen, nodig hebben? Omdat wij verlost willen worden uit een wereld waaraan wij schuldig zijn en die wij als zondig (waarschijnlijk uit lat. 'sons' = schuldig (*6)) ervaren? Wat dan is er schuldig aan ons bestaan?

In het Christelijk geloof is God oudtestamentisch de God der wrake, der gerechtigheid. Omdat wij denken schuldig te leven en vinden daarvoor gestraft te moeten worden, -gestraft tot wij niet meer schuldig zijn, 'gekathariseerd'? Nieuwtestamentisch is hij de God der liefde en verlossing. Omdat wij liefde ontberen? Niet genoeg aan elkaar hebben? Elkaar niet kunnen beminnen?

De historische figuur Christus bracht een overgang in de tijd die leidde tot het ontstaan van het Christendom en zo brachten de even historische figuren Caesar, Napoleon, Stalin en Hitler een op hun beurt even historische overgang. (Het blijft trouwens de vraag of één persoon de geschiedenis wel zo beïnvloedt als wij geneigd zijn te veronderstellen (*7)).

'Wij' in de vorige regels betekent hier steeds 'wij, westerlingen' en dus tegelijkertijd 'wij, die doordrenkt zijn van twintig eeuwen oude opvattingen, konsepten, gevoelens en taal ten aanzien van geloof en geloven'. Ons denken is vanuit het Christendom (en in zeer grote mate vanuit het instituut van dat Christendom: de kerk) bepaald en het is doortrokken van schuldbesef, verlangen, hoop, geloof, liefde, enz. We kijken als het ware door een sluier van eeuwen-



oude stof en kunnen die sluier alleen oplichten door een kritische houding tegenover diezelfde sluier aan te nemen. En dan zelfs zal die houding nog grotendeels bepaald zijn door die sluier. De baron van Münchhausen kon zichzelf niet beter aan zijn eigen haren uit het moeras trekken.

Niet alleen de rationele benadering van het Godsbewijs! maar ook de geloofsbenadering van het enkel maar uitgaan van het bestaan van God moet bekeken worden vanuit onszelf als menselijke wezens en niet vanuit datgene wat bewezen moet worden of waarin we (zouden) geloven. Ook via het geloof dat Tolstoj in het aangehaalde citaat voor het grootste gedeelte laat afhangen van de wijze waarop de vrijmetselaar Alexejewitsj tot Pierre spreekt en van de indruk die hij op hem maakt, kom ik uiteindelijk weer terecht op déze wereld, en niet op een achter of boven ons liggende schuil- en huichelplaats.

Juist door het feit dat er gelovigen bestaan, dat er zoiets als geloven is, kunnen we beseffen dat déze wereld niet absoluut is en dat er in ons een hang naar het wel-volmaakte bestaat. Deze hang nu wordt in het geloof als het ware buiten onszelf geprojecteerd in iets wat volmaakt wordt verondersteld te zijn. Die hang echter moeten we slechts in onszelf als zodanig onderkennen en erkennen. Als het bestaan van God, als geloof enige zin heeft, dan is het wel deze dat we daardoor op onze eigen onvolkomenheid worden gewezen. Zonder geloof worden we tenminste op onszelf teruggeworpen en zijn uitvluchten uit den boze. Die teruggeworpenheid mag echter geen passiviteit tot effect hebben in mijn ogen. Het besef van onvolkomenheid moet leiden tot een positieve houding ertegenover, en dat wil zeggen pogen tot volkomenheid te geraken en aan die onvolkomenheid te werken. Niet om zelf God te worden, -dat ligt in een ver verwijderd idealistisch perspectief, maar om in akseptatie van onszelf als mens te leren leven. Die akseptatie houdt dan ook geen passiviteit in of een zichzelf uit de wereld terugtrekken. Door juist actief en ingespannen vanuit het besef van de eigen onvolkomenheid te werken aan wat we onrechtvaardig, oneerlijk en onmenselijk (*9) vinden, kunnen we ons op deze wereld richten en proberen haar menselijk, eerlijk en rechtvaardig te maken; niet volmaakt, maar menselijk, eerlijk en rechtvaardig (*10). Voor dit laatste, zowel voor de akseptatie van de eigen menselijke onvolmaaktheid, als voor het menselijk proberen te maken van de wereld is de erkenning van en samenwerking met andere mensen en met broeders onontbeerlijk. Het al dan niet bestaan van God heeft daar weinig mee van doen.

Sinds eeuwen, sinds de dagen van onze voorvader Adam, arbeiden we reeds om die kennis te verwerven, en nog steeds zijn we oneindig ver van ons doel; maar in ons gebrek zien we slechts onze grootheid en Zijn zwakheid.

M.P. Angenent

Noten

- (*1) L. Tolstoj, Oorlog en vrede. Blaricum, z.j., p. 295-296.
- (*2) Anselmus van Canterbury, Proslogion, Caput II en III.
Kort weergegeven komt dit Godsbewijs op het volgende neer:
Premisse a. Het hoogste dat men zich maar denken kan, is God.
Premisse b. Het hoogste dat men zich maar denken kan, moet bestaan.
Konklusie God bestaat.
- ad b. Bij deze premisse zou ter uitleg aangevuld kunnen worden: Als zoiets namelijk niet zou bestaan, dan zou er iets even hoogs bedacht kunnen worden dat wél zou bestaan en daarmee dus nog hoger zijn.
Op deze wijze wordt 'bestaan' dus opgevat als een aksident dat vrij willekeurig aan een 'substantie' zou kunnen worden toegedicht.
- (*3) Dit als een 'theologische' variant op het ethische 'open-question-argument' van G.E. Moore in zijn Principia Ethica (1903): Een definitie van 'goed' valt nooit zo te geven dat het begrip 'goed' er volledig door wordt gedekt. Steeds als zo'n definitie gegeven is, kan er immers gevraagd worden of definiens en definiendum elkaar wel volledig dekken: "Is dat wat de definitie 'goed' noemt, nu wel goed?"
- (*4) Een tekort dat slechts vanuit het absolute beschouwd als zodanig kan worden omschreven. Door naar het absolute te verwijzen komt het eigen menselijke te duidelijker naar voren. Het kan beter dan zoals het tot nu toe is.
- (*5) J. de Vries, Etymologisch woordenboek. Utrecht, 1971, p. 133, 137.
- (*6) Zie noot (*5), p. 262.
- (*7) Zie noot (*1), o.a. p. 863.
- (*8) Misschien heeft een volle of lege maag wel met opvattingen over geloof van doen. In tijden van nood (en Pierre in het aangehaalde citaat zit in nood) leert men bidden, is een oud gezegde. Als variant daarop zou de vraag gesteld kunnen worden of bidden zo belangrijk is dat er tijden van nood voor nodig zijn om het te leren. Iedereen zou zijn maag vol moeten hebben en dat zou niet alleen dit voordeel hebben dat geloofsopvattingen dan zouden kunnen vervallen.
- (*9) Gevoelens van (on)rechtvaardigheid en (on)eerlijkheid zijn uiteraard ook voor het grootste gedeelte bepaald vanuit een historische en daarmee vooral Christelijke traditie. Daarmee echter hoeft aan hun gevoelswaarde en waarde weinig afgedaan te worden.
- (*10) In dit opzicht is de atheïst die zich niet met god bezig houdt (iets wat volgens mij een contradictio in terminis is) humanistischer dan de (Christelijke) gelovige die zich vanuit zijn geloof en gestimuleerd vanuit een 'goddelijke opdracht' tot zwakken en misdeelden (om maar iets te noemen) richt. De atheïst, of misschien liever: de agnostikus, houdt zich met de wereld bezig, omdat er eenvoudigweg niets anders is om zich mee bezig te houden. Daardoor komt de nadruk primair -en niet sekundair, zoals bij de gelovige- op het humanistisch aspekt te liggen.

